

ΝΙΚΟΣ ΣΙΔΕΡΗΣ

ΤΥΧΗ ΑΓΑΘΗ, βρέθηκα να 'χω μια καλή σχέση και με την ψυχανάλυση και με την ιστορία.

Όντας ο ίδιος μια περίπτωση, ένα σύμπτωμα ίσως, ζεύξης αυτών των δύο κλάδων, και μην έχοντας, στην Ελλάδα που ζω, κάποιον θεσμοποιημένο τόπο συνάντησης αυτών των δύο θεωρήσεων, παρουσιάζω εδώ κάποιες προσωπικές μου σκέψεις γύρω από δεδομένα και ζητούμενα.

Το πεδίο

Σ' ένα ορισμένο επίπεδο αφαίρεσης, και σε ό,τι αφορά τον εννοιολογικό τους εξοπλισμό, ψυχανάλυση και ιστορία εγγράφονται σ' ένα κοινό επιστημολογικό πεδίο. Πεδίο του οποίου οι θεμελιώδεις ορίζουσες είναι το *ίχνος*, ο *λόγος* και η *πράξη*, εν τω γίνεσθαι και κατά το γίνεσθαι. Κάνοντας προβληματικό το οικείο και οικείο το λησμονημένο, εφευρίσκοντας λόγια ανεπίπτα και ανασημαινώντας τα ειπωμένα, έχουν και οι δύο σαν πυρήνα τους μια λειτουργία *απορητική* και *ποιητική*.

Στο κοινό πεδίο όπου εγγράφονται συγκροτείται και η διαφορά τους. Αυτή έγκειται στον ειδολογικό τρόπο συνάρθρωσης των θεμελιωδών στοιχείων που προαναφέραμε.

Για την ιστορία, το *ίχνος* (λεκτικό ή μη) συνιστά τη *μαρτυρία περί της παρουσίας*. Αυτή υπόκειται σε μια εξηγητική ανάγνωση, με βάση τη δεδομένη σημειωτική της ιστορικής μεθοδολογίας. Αυτή η ανάγνωση αποβλέπει στην αποδέσμευση των μηχανισμών και της λογικής που διέπουν τα συντελεσθέντα. Το *ίχνος* είναι οργανωτής του λόγου που αναφέρεται στην πράξη ως παρουσία.

Για την ψυχανάλυση, στο εννοιολογικό της μέρος, ο λόγος συνιστά το σώμα όπου εγγράφεται, κυρίως, το *ίχνος της απουσίας*. Ο λόγος είναι οργανωτής της ενεργοποίησης του *ίχνους* που εγγράφεται στην (συμβολική) πράξη ως μαρτυρία περί μιας λανθάνουσας σημειωτικής.

Η θεμελιώδης διαφορά των δύο έγκειται συνελπώς στο ότι η μεν ιστορία αναδεικνύει κυρίως την *αναφορική*, ενώ η ψυχανάλυση τη *σημαίνουσα* διάσταση του λόγου. Προφανώς, αυτή η διαφορά είναι και *ειδοποιός* για κάθε κλάδο, αλλά και τεκμήριο για το ότι οι δύο θεωρήσεις είναι *συμβατές*, στο μέτρο που ορθά νοείται η ιδιαιτερότητά τους.

Μορφές του παρόντος

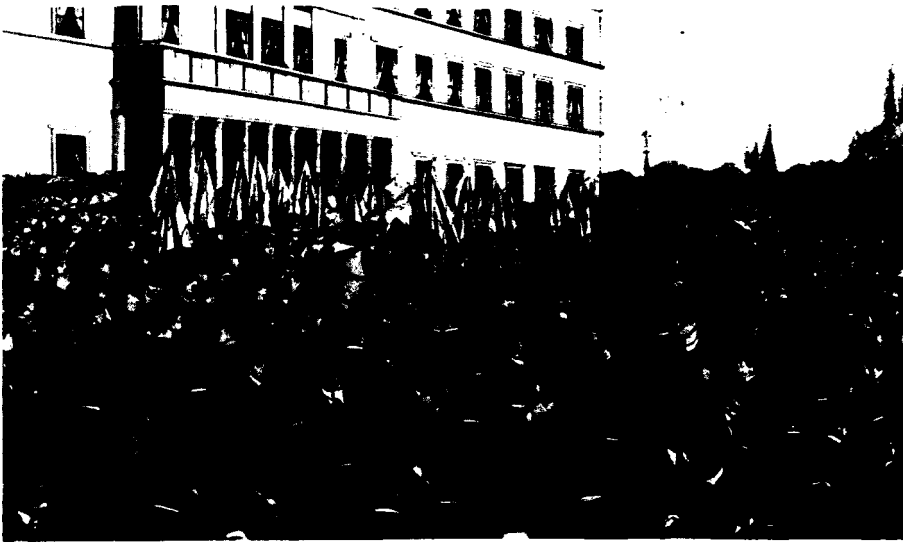
1. Η ψυχανάλυση ως *αντικείμενο ιστορικής διερεύνησης* έχει να παρουσιάσει, σε άλλες δυτικές χώρες, μια αρκετά εκτεταμένη βιβλιογραφία. Οι βιογραφίες του Φρόντ από τον E. Jones και τον O. Mannoni, Η *ανακάλυψη του ασυνείδητου* του H. Ellenberger, Η *αυτοανάλυση του Φρόντ* του D. Anzieu, η *δίτομη Ιστορία της Ψυχανάλυσης στη Γαλλία* της E. Roudinesco, αποτελούν κλασικές αναφορές στο είδος.

Στην Ελλάδα, τώρα, μόνο ψήγματα. Ο Θ. Τζαβάρας, που έχει εντυφώσει στο ζήτημα, συνοψίζει τα συμπεράσματά του στον ακόλουθο αφορισμό: «*Η ψυχανάλυση στην Ελλάδα έχει παρελθόν, αλλά δεν έχει ιστορία*».

Ο ίδιος ερευνητής, επιχειρώντας μια διεύρυνση των όρων, που θα έκαναν εφικτή μια πρόσφορη ιστορική θεώρηση της ψυχανάλυσης, ανακινεί, στα πλαίσια ενός *Συμποσίου για τη Διεπιστημονικότητα*, που έγινε το 1987 στην Αθήνα, ένα καιριο ζήτημα. Το αποκαλεί: «*Ένα παράξενο διεπιστημονικό πρόβλημα της ψυχανάλυσης: Η ιστορία της*». Τόσο το επιχείρημα του Θ. Τζαβάρα, όσο και η συζήτηση που ακολουθεί, παραπέμπουν στις συμπληγάδες της «αγιολογίας», δηλ. του ναρκισσογόνου απολογητισμού, από τη μια, και του αναγωγισμού, δηλαδή της «ιστορίας χωρίς ασυνείδητο», από την άλλη. Παρεμβαίνοντας στη συζήτηση, ο υποφαινόμενος συνδέει αυτό το επιστημολογικό παράδοξο, το ότι δηλαδή η ψυχανάλυση, ως εννοιολογικό σώμα, είναι απαραίτητη για την κατανόηση της ίδιας της ιστορίας της, με το γενικότερο πρόβλημα της *αυτο-αναφοράς*, δηλ. της χρησιμοποίησης ενός επιστημονικού κλάδου (και, ευρύτερα, ενός λόγου) για την κατανόηση του ίδιου του εαυτού του. Το πρόβλημα είναι, κυριολεκτώντας, τεράστιο. Με αφετηρία το παράδοξο του Επιδιμή, ¹ και με το δεύτερο θεώρημα του Gödel ² σαν γενίκευση του παράδοξου σε κάθε σύστημα λόγου που αναφέρεται και στον εαυτό του, το θέμα της αυτοαναφοράς βρίσκει ίσως την ριζικότερη έκφρασή του στο πεδίο της ιστορίας της ψυχανάλυσης. Όχι μόνο γιατί η κατασκευή του γνωστικού αντικείμενου ενός παρόμοιου ιστορικού διαβήματος προϋποθέτει την προσφυγή στην ψυχαναλυτική εννοιολογία. Αλλά και γιατί, ειδικότερα και ριζικότερα, αυτή η

Σημειώνεται εδώ ότι αυτή η πρώτη σχέση ψυχανάλυσης και ιστορίας δεν ήταν μοιραία, τουλάχιστον από την πλευρά της ψυχανάλυσης. Έτσι, δίπλα σε μαρτυρίες που κατατείνουν στην τεκμηρίωση μιας ισχυρής κλίσης της πρώιμης ψυχαναλυτικής σκέψης προς αυτή την κατεύθυνση, μπορούμε να συναπαντήσουμε και θέσεις που τείνουν προς πιο ι-

εκδοχή της αυτο-αναφοράς επικεντρώνεται στη θεμελιώδη ψυχαναλυτική προβληματική, δηλ. στη διάκριση ανάμεσα στο υποκείμενο της εκφοράς (énonciation) και στο υποκείμενο του εκφερόμενου (énoncé).

2. Η ιστορία ως αντικείμενο ψυχαναλυτικής θεώρησης φάνηκε προς στιγμήν ευκολότερο εγχείρημα. Οι λόγοι αυτής της αυταπάτης είναι βεβαίως ποικίλοι, αλλά στη βάση τους βρίσκονται τα δύο ασθενή σημεία της παραδοσιακής ιστορικής προβληματικής: ο περιορισμός της στη συμβατική διάσταση του ιστορικού γίνεσθαι, από τη μια, και η υπεραναπλήρωση αυτού του περιορισμού μέσω κλειστών κατασκευών-συστημάτων «φιλοσοφίας της ιστορίας», από την άλλη.

Στα πλαίσια μιας τέτοιας οπτικής, οι ψυχαναλυτικές έννοιες λειτουργήσαν καταλυτικά, προσάγοντας στην παραδοσιακή ιστορική εξήγηση ένα πλεόνασμα νοήματος και νέες δυνατότητες ερμηνείας, ιδίως σε σχέση με τα «μεγάλα πρόσωπα» που, υποτίθεται, δημιουργούσαν την ιστορία. Παράλληλα, η συχνά αβυσσάνιστη μεταφορική χρήση ψυχαναλυτικών όρων και εννοιών κάλυπτε και το πεδίο της «φιλοσοφίας της ιστορίας». Αυτονόητα, όμως, αυτή η συμπληρωματική «αρμονία» ενίσχυσε τους περιορισμούς της παραδοσιακής ιστοριογραφίας, ενώ ταυτόχρονα άφηνε άθικτη την αίσθηση αυτάρκειας της ψυχαναλυτικής ερμηνείας τέτοιου είδους.

οόρροπες θεωρήσεις. Π.χ., ο Φρόνυτ, στην *Επιστήμη των Ονείρων*, γράφει:

Ο Άμλετ του Σαίξπηρ έχει τις ίδιες ρίζες με τον Οιδίποδα Τύραννο. Αλλά η ολότελα διαφορετική επεξεργασία ενός όμοιου υλικού δείχνει πόσες διαφορές υπάρχουν στη διανοητική ζωή των δύο αυτών εποχών και πόση πρόοδο έχει επιτελέσει η απώθηση στη συναισθηματική ζωή της ανθρωπότητας.

Πρόκειται σαφώς για μια αίσθηση της ιστορικότητας, η οποία θα μπορούσε να λειτουργεί πολύ πιο γόνιμα σε συνάρτηση με τις πιο σύγχρονες αντιλήψεις της ιστορικής επιστήμης.

Η μαρξιστική επαναθεμελίωση της επιστήμης της ιστορίας και, στη συνέχεια, η σύγχρονη ιστορική σκέψη, όπως αυτή εγκαινιάζεται από τη σχολή των *Annales*, επιφέρουν πλήρη μεταλλαγή στο παράδειγμα της ιστορικής επιστήμης. Τα δομικά δεδομένα αντί της προσωποπαγούς φαντασμαγορίας, η μακρόχρονη τάση αντί της μεγαλόπρεπης χειρονομίας, η διαφοροποίηση του ιστορικού χρόνου και η διαλεκτική ανάμεσα στις ιστορικές διάρκειες, καθώς και η συνακόλουθη ιλιγγιώδης διεύρυνση της ιστορικής θεματολογίας και πολυσχιδής ανάπτυξη της ιστορικής μεθοδολογίας προκαλούν και μεταβολές στις σχέσεις, έμπρακτες ή δυναμικές, της ιστορίας με την ψυχανάλυση.

Αφήνοντας εδώ στην άκρη τις πιο άτυχες, τις πιο τετριμμένες ή τις πιο περιγε-

γραμμένες περιπτώσεις αυτών των νέων σχέσεων, θα μνημονεύσω ενδεικτικά τις ακόλουθες διδακτικές απόπειρες:

- Ο L. Althusser εισάγει στην ιστορική θεώρηση τις τυπικά φροϋδικές έννοιες της μετάθεσης, της συμπύκνωσης και του επικαθορισμού: από την ονειρική στην ιστορική διαδικασία.

- Η «σχολή» της ψυχοϊστορίας (L. de Mause κ.ά.) επιχειρεί τη διατύπωση μιας γενικής θεωρίας για την ιστορική εξέλιξη θεμελιωμένη σε αυστηρά ψυχαναλυτικές έννοιες. Αυτή η απόπειρα ανοίγει μια νέα θεματική πτυχή στην ιστορική επιστήμη και προωθεί γόνιμα ερωτήματα και, εν μέρει, αποτελέσματα. Όμως παράλληλα εικονογραφεί και το κυριότερο δυναμικό ολισθηματικό «εφαρμογής» της ψυχανάλυσης, ως ερμηνευτικού σχήματος καθολικής ισχύος, στην ιστορική διαδικασία. Πράγματι, η σύγχυση αιτιακών καθορισμών και μηχανισμών, η ομογενοποίηση του ιστορικού χρόνου, που νοείται ως επαναληπτική ακολουθία από βραχείες διάρκειες, και η συμπίεση των πολλών και ετερογενών επιπέδων του ιστορικού γίνεσθαι σε μια νοηματοδοτούσα ψυχοδυναμική διαδικασία, η οποία αναπτυσσόμενη συμπαρασύρει και τα λοιπά επίπεδα, που είναι πλέον επιφαινόμενα - αυτά τα στοιχεία, χαρακτηριστικά της ψυχοϊστορίας, οδηγούν σε τυπικά αναγωγιστικές, ως προς τη λογική τους, και τελικά ανιστόρητες θεωρήσεις.

- Πρόσφατα, πάλι, υποδείχτηκε η δυνατότητα σύζευξης ιστορίας και ψυχανάλυσης στον τομέα της προφορικής ιστορίας. Το ενδιαφέρον και οι δυνατότητες μιας τέτοιας συνέργειας φαίνονται προφανή. Υπό τον όρο βέβαια της αποφυγής της εργαλειώδους μεταχείρισης της μιας ή της άλλης μεθόδου ανάγνωσης της μαρτυρίας - η οποία μαρτυρία, άλλωστε, δεν δηλώνει τίποτε, αν δεν εγγραφεί σαφώς σ' ένα αυστηρά καθορισμένο εννοιολογικό πεδίο.

3. Συγκεφαλαιώνοντας, οι σχέσεις ψυχανάλυσης και ιστορίας μπορούν να πάρουν μορφές σαν τις ακόλουθες:

- α. Η μια αποτελεί για την άλλη αντικείμενο σπουδής και/ή ερμηνείας.
- β. Η μια «δανείζει» στην άλλη έννοιες ή μεθόδους εργασίας ή τρόπους σκέψης.
- γ. Η μια συνεργάζεται με την άλλη για την από κοινού διερεύνηση διαφορετικών πτυχών ενός φαινομένου.
- δ. Η μια διαλέγεται με την άλλη για την κατασκευή νέων εννοιολογικών ή μεθοδολογικών εργαλείων.

Στην Ελλάδα σήμερα

Σ' ό,τι αφορά τη χώρα μας, ο διάλογος ψυχανάλυσης και ιστορίας εμφανίζει την εξής περίπου εικόνα:

1. Με τρόπο που να σέβεται τη μεθοδολογική αυστηρότητα, η ψυχανάλυση έχει ήδη αποτελέσει *αντικείμενο* ιστορικής σπουδής (αναφέραμε ήδη τον Θ. Τζαβέρα).

2. Με τρόπο που σπάνια σέβεται αυτή την αυστηρότητα, η ιστορία έχει αποτελέσει *αντικείμενο* ψυχαναλυτικής (συνχά τα εισαγωγικά θα ήταν αναγκαία) στοχασμών και αφορισμών.

3. Τα «*δάνεια*» κινούνται κατά κανόνα από την ψυχανάλυση προς την ιστορία. Συνήθως αυθαίρετες μεταφορές, αλλά και, μερικές φορές, αποτέλεσμα αυστηρού διαβήματος. Π.χ., ο υποφαινόμενος έχει επιχειρήσει μία σκιαγράφηση της εξέλιξης, που χαρακτηρίζει τις νοοτροπίες στην πολιτική κουλτούρα της μετεμφυλιοπολεμικής Ελλάδας, με βάση την λακανική προβληματική για τον Άλλο.³

4. Η συνεργασία για την *από κοινού διερεύνηση διαφορετικών πτυχών* ενός φαινομένου, με την προϋπόθεση της αυστηρότητας στη χρήση της ιστορικής και της ψυχαναλυτικής θεώρησης, είναι (ελπίζω να σφάλω από άγνοια) σπανιότατη. Σαν παράδειγμα αυτής της προσέγγισης, ο υποφαινόμενος έχει επιχειρήσει κάτι τέτοιο, στην περίπτωση του Στρατηγού Μακρυγιάννη και της εποχής του.⁴

5. Τέλος, σε ό,τι αφορά το διάλογο, τη σύζευξη των δύο κλάδων για την *κατασκευή νέων εννοιολογικών ή μεθοδολογικών εργαλείων*, και πάλι (ελπίζω να σφάλω από άγνοια) φαίνεται σπανιότατη. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι η απόπειρα του υποφαινόμενου για επαναδιατύπωση της έννοιας της ψυχοβιογραφίας.⁵

Προοπτικές

Αυτή η σύντομη περιδιάβαση φαίνεται να δηλώνει ότι οι σχέσεις ψυχανάλυσης και ιστορίας στην Ελλάδα είναι, σήμερα, υποτυπώδεις και κατά κανόνα αποτέλεσμα της ύπαρξης ατόμων με ενδιαφέροντα που άπτονται και των δύο αυτών κλάδων.

Οι λόγοι αυτής της περιθωριακής-οριακής σχέσης ανάμεσα σε δύο από τους πλουσιότερους τομείς της σύγχρονης σκέψης είναι αναμφίβολα πολλοί και ποικίλοι. Δομικοί, όπως η πολύπλευρη περιφερειακότητα της χώρας μας, κι όχι μόνο στον τομέα της πνευματικής παραγωγής, και, ιδιαίτερα, της επιτόπιας καλλιέργειας της επιστημονικής σκέψης. Θεσμικοί, όπως η ανυπαρξία (ακαδημαϊκού ή μη) χώρου διαλόγου και συναλλαγής, και όχι μόνο ανάμεσα στην ψυχανάλυση και την ιστορία. Πολιτικοί, όπως η δυσπιστία απέναντι στην έρευνα γενικά, και ειδικότερα η δεύτερη μοίρα στην οποία τίθεται η έρευνα στις κοινωνικές επιστήμες...

Θα ήθελα όμως να υπογραμμίσω ιδιαίτερα την *καίρια σημασία* της ακόλουθης δυσκολίας:

Η απορητική και ποιητική (κοινή) λειτουργία και της ψυχανάλυσης και της ιστορίας ισοδυναμεί, υπό ορισμένες συνθήκες, με *λειτουργία πολιτισμικά ανατρεπτική*. Πραγματικά, η αναζήτηση της πραγματολογικής και νοηματικής αλήθειας των κοινωνικών πραγμάτων, η κατάδειξη των περιορισμών της βούλησης και η ανάδειξη των εμπλοκών της επιθυμίας, η υπογράμμιση τόσο των ορίων όσο και της ανεξάλειπτης ορμής του υποκειμένου, κάνουν τη σύζευξη ιστορίας και ψυχανάλυσης διαδικασία η οποία τείνει να παράγει αποτελέσματα εκρηκτικά σε ό,τι αφορά τις τρέχουσες ιδεολογικές κατασκευές. Αυτό αληθεύει όλως ιδιαίτερος στην περίπτωση της Ελλάδας, όπου η ιστορική αναφορά θεωρείται πηγή άντλησης χρησιμοθηρικών ιδεολογημάτων, ενώ η βίωση της καθημερινότητας εδράζεται σ' αυτό που θα ονόμαζαν *παρηγορητική λειτουργία του λόγου*. Μ' άλλα λόγια, ιστορικότητα και υποκειμενικότητα, για να βρουν μια θέση στον σύγχρονο ελληνικό πολιτισμό, οφείλουν να συγκρουστούν με τον ακρογωνιαίο ίσως λίθο του. Του οποίου το όνομα θα ήταν *παραμυθία* – με όλες τις συνειρμικές συμπαράδηλώσεις αυτού του όρου.

Αν τα πράγματα είναι όντως κάπως έτσι, τι θα σήμαινε «*προοπτικές*»;

Δεν πρόκειται για ερώτημα «*καθαρά επιστημονικό*» ή, τουλάχιστον, σε ερώτημα με τέτοιους όρους δεν θα ήξερα τι να απαντήσω.

Ιδωμένες από τη σκοπιά των περιπετειών του νεοελληνικού πολιτισμού, πάλι, οι προοπτικές διαλόγου ψυχανάλυσης και ιστορίας είναι μια από τις πτυχές ενός ευρύτερου προβλήματος. Το οποίο θα συνοψιζόταν στο *δίδυμο ανομία και ακυρολογία*. Συνεπώς, το ερώτημα θα διατυπωνόταν έτσι: *Ποιοι θα ήταν και πώς θα υλοποιούνταν οι όροι εκφοράς έγκυρου λόγου*;

Το παράδοξο είναι ότι και η ψυχανάλυση και η ιστορία θα μπορούσαν να συμβάλουν *καίρια* στην κατανόηση και, κατά το μέρος τους, στην επίλυση αυτού του προβλήματος – *μόνο που και οι δυο τους φαίνονται να απειλούν εύθραυστες ισορροπίες και ζωτικά συμφέροντα, εφόσον καλούν αυτή την κοινωνία να καταβάλει το αναγκαίο τίμημα για την απελευθέρωσή της από κάποιες μοιραίες τυφλότητες και αυταπάτες*.

Έτσι λοιπόν, το ζήτημα των όρων ενός διαλόγου ψυχανάλυσης και ιστορίας στη χώρα μας φαίνεται να είναι μια κατά μέταθεση αναδιατύπωση, ταυτόχρονα αναγνώριση και παραγνώριση, του βαθύτερου ζητήματος, που είναι η *σχέση της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας με την ι-*

στορικότητα και την υποκειμενικότητα. Αυτό δεν σημαίνει βέβαια ότι περιφερειακές ρυθμίσεις και τοπικές λύσεις είναι εξ ορισμού *ανέφικτες*. Αλλά, υπενθυμίζει την πραγματική διάσταση αυτών των εγχειρημάτων. □

Σαν υστερόγραφο

Ξαναδιαβάζοντας τα γραμμένα, γυρνά στο νου μου η στιγμή και ο τόπος όπου κατορθώθηκε, για μια τουλάχιστον φορά, μια ιδανική, ίσως, *πραγμάτωση του αιτουμένου*: Η συνείδηση της αίσθησης της μεγάλης ιστορίας και της διαλεκτικής της επιθυμίας. Έχει τη μορφή μιας *ποιητικής*. Την κατέθεσε στην ευαισθησία μας, από την Αλεξάνδρεια, ο Κωνσταντίνος Καβάφης.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ο Επιμενίδης από την Κρήτη λέγει: «*Όλοι οι Κρήτες ψεύδονται*».
2. Σύμφωνα με αυτό, κάθε τυπικό σύστημα, που κατορθώνει να αναφέρεται στον εαυτό του, φτάνει υποχρεωτικά στη διατύπωση ενός θέωρηματος, το οποίο ισχύει στα πλαίσια του εν λόγω συστήματος, ενώ ταυτόχρονα δηλώνει: «*Δεν είμαι θεώρημα αυτού του συστήματος*».
3. Βλ. «*Η διάσταση του Άλλου στην πολιτική μας ζωή*», στο *Η πολιτική ζωή και οι θεσμοί*, επιμέλεια Γ. Κοντογιώργη, εκδ. Τα Νέα, Αθήνα 1987, σσ. 137-141.
4. Βλ. «*Ο λόγος του Μακρυγιάννη: Ψυχοδυναμική θεώρηση*», περ. *Διαβάζω*, τεύχος 101, Αθήνα 1984.
5. «*Δυνατότητα και δυνατότητες της ψυχοβιογραφίας*». Ανακοίνωση στο συμπόσιο με θέμα τη *Βιογραφία*, που οργανώθηκε από τη Νομική Σχολή στην Αθήνα, το 1986.